

ТРАКИЙСКИЯТ ВЪПРОС В ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ СЛЕД НЬОЙСКИЯ ДОГОВОР (1919-1922)

*Калина Пеева,
ИБЦТ при БАН*

Крахът на България в Първата световна война ликвидира надеждите на българското общество за национално обединение и довежда страната до втора национална катастрофа. Новоназначеното през октомври 1919 г. коалиционно правителство начело с Ал. Стамболийски се изправя пред тежката задача да подпише вече изготвения, без съобразяване с българските права и интереси, текст на Ньойския мирен договор. С условията на наложения мирен договор, макар да е запазен суверенитетът на държавата, са пожертвани националните интереси на България. Страната е лишена от обширни територии и многобройно българско население остава в пределите на съседните балкански държави. Българското правителство е принудено да се съгласи с изплащането на тежки репарации, а страната е подложена на военни ограничения, като на територията ѝ са настанени съюзни контролни комисии.

Едно от най-тежките задължения, с които България е принудена да се съобрази, е да се откаже от правата си над Западна Тракия в полза на съюзниците и да приеме без обструкции предстоящите решения относно статута и владееенето на областта. В замяна на това държавите-победителки се ангажират единствено да осигурят на страната свободен икономическия излаз на Егейско море. Така след подписването на Ньойския договор в Западна Тракия се установява временното съюзно управление под командването на ген. Шарпи, което се запазва до май 1920 г. През този период държавите от Антантата все още не са постигнали единомислие в плановете си за следвоенното устройство на областта, при това тази констатация е валидна както за западния, така и за източния ѝ дял. Липсата на окончателно решение дава надежди на българските държавници, че е възможна промяна на статута не само на Източна, но и на Западна Тракия. Надежда за подобно развитие на събитията дава текстът на подписаното от султанското правител-

ство в Истанбул Мудроско примирие, в който няма ясни индикации за намеренията на държавите от Антантата за бъдещия статут на европейските владения на рухналата Османска империя.

Предвидено е на конференция в Сан Ремо да бъде преразгледан въпросът за статута и владееенето на Тракия, който е от особена важност за българските национални интереси. За да наложи съобразяване с българското становище за подялбата на европейските владения на османската държава, още преди началото на конференцията министър Райко Даскалов разговаря с френския министър-председател Аристид Бриан. Той настоява пред френското правителство великите сили да вземат нов мандат над Западна Тракия като задължително условие за осигуряване на българския беломорски излаз и като гаранция, че бежанците от този район ще могат да се върнат в родните си места. Отговорът на Бриан е добър пример за дипломатически такт, но министър Даскалов докладва на правителството в София, че френските уверения за добронамереност са без реална стойност¹. Английският външен министър Дж. Кързън, също както и френските държавници, не е склонен да съобрази решенията по тракийския въпрос с българските интереси². В началото на 1920 г., когато Западна Тракия е все още под съюзнически контрол, Ал. Стамболийски настоява да бъде приет във Форин офис, за да убеди английското правителство в основателността на българските претенции. В отговор на настояванията Кързън поставя условие България първо да ратифицира Ньойския мирен договор и едва след това допуска възможност за официална визита на българския министър-председател в Лондон³.

Нежеланието на победителите да съобразят решенията си с българските национални интереси ясно проличава по време на проведената през 1920 г. конференция в Сан Ремо, където за обсъжданията не са поканени представители на българската държава. В резултат на това се стига до решение Западна Тракия да бъде

¹ ЦДА, ф. 176 к, оп.4, а.е. 902, л. 1. Париж, 4 април 1920 г. Телеграма на министър Р. Даскалов до МВнРИ.

² Пак там, л. 2. Париж, 4 април 1920 г. Телеграма на министър Р. Даскалов до МВнРИ.

³ Топалов, В. Посещението на Ал.Стамболийски във Великобритания / Изследования по българската история. Външната политика на България 1878-1944. – София, 1978, с. 271.

окончателно отнета от България и тя, заедно с Източна Тракия, се предава на Гърция, срещу което гръцката армия се нагърбва със задачата да пречупи съпротивата на кемалистите срещу подписания от султанското правителство мирен договор. Решенията на конференцията са още едно доказателство за доминиращата роля на английската източна политика. Англия игнорира мнението на Италия и заставя Франция да се изтегли от Тракия, като в края на май 1920 г. генерал Шарпи слага край на съюзното управление. По данни на представителния делегат на Чехословакия в София, при официалното съобщение за изтеглянето на френските войски не само сред българското, но и сред турското население на Тракия избухва паника⁴. Голяма част от българите се изтеглят към България, а гръцките окупационни войски започват да оказват натиск върху останалите в родните си места българи, за да ги принудят да напуснат Тракия⁵.

Веднага след гръцката окупация на Тракия, през май 1920 г., прокемалистки настроените политически водачи на турското население в Западна Тракия Тевфик бей и Недин бей правят опити за контакти с българското правителство, за да осигурят подкрепа за кемалистката армия, която се готви да защити с оръжие претенциите си над източния дял от областта⁶. За подобна инициатива агитира и Хасан Басри⁷, като настоява, че Франция би подкрепила споразумение между Турция и България за общи действия в района на Тракия. По данни на Басри под влияние на френските агенти султанът се отнася благосклонно към възможността да се споразумее с България за решаването на тракийския, македонския и албанския въпрос⁸. Това мнение се споделя и от българския офицер

⁴ ЧСИБИ, т. 1, с. 40, док. 14. 1920 г., 1 юни, София.

⁵ Пак там.

⁶ Трифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919-1934, С. 1988, с. 56

⁷ Хасан Басри е бивш депутат в османския парламент от гр. Дебър. През 1916-1917 г. участва в провъзгласяването на независима Албания, а скоро след това е задържан и остава в ареста до подписването на примирието в Първата световна война. След като е освободен, той се установява в Истанбул, където се кандидатира за депутат от проантантовски настроената партия Иттиляф ве теракки. След загубата на изборите Х. Басри заминава за Париж. През 1920 г. е натоварен да работи в Истанбул и в София за сближение между двете държави.

⁸ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 551, л. 97-98. Истанбул, 29. 03. 1920 г. Неподписано копие от донесение до МВНРИ в София.

за свързка при щаба на Източната армия в Истанбул. След като научава от ген. Д'Епре, че Тракия под натиска на английската дипломация ще бъде отстъпена на гърците, полк. Петров съветва: "Щом като Антантата не разбира от етнографски и икономически мотиви и има намерение да даде Западна Тракия на Гърция, тогава и нам не ни остава друго, освен да употребим крайното средство - юмрука, както правят турците"⁹. Според българския офицер македонските чети в Западна Тракия, съвместно с турците от Източна Тракия, трябва да отстояват искане за обединяване на двете части на областта в автономна провинция, под протектората на някоя от великите сили. Полковник Петров уверява, че подкрепата на Турция за подобна инициатива е сигурна, а Гърция ще трябва сама да окупира и задържи отстъпената ѝ територия, като може да се надява единствено на незначителна помощ от страна на Лондон. Атина не може да разчита на френска и италианска помощ, категоричен е полковник Петров¹⁰.

В края на април 1920 г. турският представител във френската столица Ахмед Риза прави подобно предложение на българския пълномощен министър в Париж. Той съветва земеделския кабинет да организира в Западна Тракия съпротива, подобна на организираната от Джафер Таяр на изток от р. Марица. А. Риза смята, че ако обединените усилия на турците и българите в Тракия се окажат успешни и спрат гръцката окупация на областта, великите сили ще бъдат поставени пред свършен факт и ще се убедят, че местното население не желае да остане под гръцки суверенитет¹¹. Макар да е лесно предвидимо, че акцията на Джафер Таяр едва ли би могла да успее, в българските политически кръгове не липсват политици, които са склонни да окажат, макар и тайно, морална и материална подкрепа¹².

⁹ Пак там, л. 107-108. Истанбул, 24 март 1920 г. Рапорт на полковник Петров, офицер за свързка при щаба на Източната армия, до началник-щаба на армията в София, с копие до МВнРИ в София.

¹⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 4, а.е. 551, л. 107-108. Истанбул, 24 март 1920 г. Рапорт на полковник Петров, офицер за свързка при щаба на Източната армия, до началник-щаба на армията в София, с копие до МВнРИ в София.

¹¹ Пак там, л. 122. Париж, 28 април 1920 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до А. Стамболийски.

¹² ЧСИБИ, т. 1, с. 50, док. No.22. София, 29 юли 1920. Доклад на представителния делегат на ЧСР в София до Министерството на външните работи в Прага.

Подобни предложения обаче остават неподкрепени от българското правителство, което предпочита да се въздържа от намеса във въоръжените конфликти и изчаква окончателното приключване на военните действия с Турция, надявайки се да разреши въпросите, които интересуват България, със средствата на дипломацията. Тази позиция на българския министър-председател е предопределена и от плановете на Мустафа Кемал за Източна Тракия, които той еднозначно заявява още преди началото на военните действия в Анадола пред българския емисар Д. Ачков. В началото на март 1920 г. Ачков е информиран, че искането за независимост на всички турски земи е програма, от която кемалистите няма да отстъпят. М. Кемал е категоричен, че няма да отстъпи Източна Тракия с гр. Одрин до р. Марица и не признава “никакви тракийски комитети”, нито защитаваната от тях кауза. За разлика от това, що се отнася до Западна Тракия, лидерът на турската съпротива заявява, че, ако областта не получи автономия, ще даде заповед на турското население там да работи за присъединяването ѝ към България¹³.

След като се уверява, че Мустафа Кемал не подкрепя каузата на тракийските комитети за извоюване на обща автономия за Източна и Западна Тракия¹⁴, през лятото на 1920 г. Ал. Стамболийски официално декларира, че не одобрява политиката на въоръжена съпротива срещу която и да било съседна държава и ще се придържа лоялно към условията на мирния договор. Българският министър-председател уверява, че ще направи възможното, за да не се допусне проникването на чети от българска територия в Тракия, но предупреждава, че българската армия ще противостои дори със сила, ако гръцки войски нарушат българската граница¹⁵.

¹³ В Националния обет на кемалистите е залегнало искане за решаване на статута на Западна Тракия чрез референдум.

¹⁴ В своята 36-часова реч Ататюрк коментира в негативен смисъл дори организацията на турското население в Тракия, възникнала през 1919 г. под името “Тракия и Паша Елли”. Той критикува лидерите ѝ, които, изправени пред опасността от разделяне на териториите на Османската империя, възнамеряват да спасят Източна Тракия, като присъединят към нея западния дял на областта, а в обединената територия планират да създадат мюсюлманска община. Единственото средство, което им идва наум за осъществяването на тази идея, казва в своята реч Мустафа Кемал, е осигуряването на подкрепата на Англия, а в случай че се окаже невъзможно, залагат на подкрепа от страна на Франция. Вж. Кемал, М. Путь новой Турции 1919-1927, т. 1, с. 7.

¹⁵ ЧСИБИ, т. 1, с. 40, док. No.14. София, 1 юни 1920 г.

Допълнителна причина за отказа на българския министър-председател да се намеси в гръцко-турския въоръжен конфликт в Тракия е и това, че гърците са недоволни от трасето на българо-гръцката граница по билото на планините и се чувстват застрашени от доминиращите над тракийската равнина възвишения, останали на българска територия. Според чехословашкия дипломат Йизерски гърците не биха имали нищо против България да даде повод за военна интервенция, след която те биха преместили границата отвъд планините и биха спечелили сериозни военни преимущества¹⁶. Същите сведения дава и генерал Де Форту, според когото гърците са недоволни от северната си граница и търсят повод за война с България, докато европейското обществено мнение е на тяхна страна¹⁷. При това положение Стамболийски забранява всички четнически акции срещу гръцките окупационни войски в Тракия и заявява, че ще смаже безмилостно тенденциите, противни на схващането на правителството, че е нужно да се запази мирът на всяка цена¹⁸.

Скоро след гръцката окупация на Тракия през август 1920 г. султанското правителство в Истанбул изчерпва възможностите си за лавиране и подписва условията на Севърския мирен договор. В отговор на това свиканото от кемалистите през април 1920 г. Велико национално събрание на Турция (ВНСТ) се обявява за единствена законна власт в Турция, отхвърля легитимността на подписания мирен договор и започва подготовка за военни действия срещу окупационните войски¹⁹.

За да бъде преодоляна съпротивата на кемалистите, гръцкото военно командване предприема настъпление към гр. Ескишехир. След първоначалните успехи на гръцката армия на 10 януари 1921 г. войските на кемалистите печелят решителна победа при с. Иньоню. Дори след поражението английският министър-председател не губи надежда във възможностите за победата на гръцката армия, но, за разлика от него, френското правителство се придържа към друго мнение. По настояване на министър-председателя на Фран-

¹⁶ Пак там с. 50, док. No. 22. София, 29 юли 1920 г.

¹⁷ Пак там, док. No.12. София, 28 юли 1920 г.

¹⁸ Пак там, док. No. 22. София, 29 юли 1920 г.

¹⁹ Шамсудинов, А. М. Национально-освободителная борьба в Турции 1921-1923 гг. М., 1961, с. 230.

ция А. Бриан е взето решение за свикване на конференция с участието на Турция и Гърция, на която да бъдат преразгледани условията на Севърския мирен договор²⁰.

Невъзможността да се установи траен мир с Турция дава надежди на българското правителство за скорошно преразглеждане на Източния въпрос и за корекция на тракийските граници. В резултат на френската дипломатическа активност е насрочена конференция в Лондон, на която са поканени и представители на анкарското ВНСТ. Още преди откриването на конференцията английският министър-председател Дейвид Лойд Джордж е категоричен, че няма да допусне да се обсъжда каквато и да било промяна на европейските граници на Турция. Според държавния секретар на Англия участието на българска делегация на предстоящата конференция е немислимо, а исканията на кемалистите - неизпълними²¹. Подобно е и мнението на френския посланик в английската столица, който не допуска вероятност тракийският въпрос да бъде обсъждан отново²².

Една част от правителствените кръгове на Франция обаче се придържа към обратното мнение. Българският пълномощен министър в Париж М. Савов е информиран, че тракийският въпрос ще бъде поставен на обсъждане. Той докладва, че близки до правителството държавни служители са го посъветвали да организира изпращането на нота до председателя на междусъюзническия съвет Л. Джордж, в която да се докаже неспособността на гръцкия режим да въведе ред в Тракия. Тези разнопосочни мнения сочат, че в началото на 1921 г. във френските правителствени среди няма единно становище по тракийския въпрос, а директорът на политическия отдел на френското правителство уверява, че Франция “в границите на възможностите си ще подкрепя българските искания”²³.

Лондонската конференция се открива на 21 февруари 1921 г. При обсъжданията представителите на Форин офис предлагат на

²⁰ Пак там, с.234.

²¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1626, л. 1-2. Лондон, 9.2.1921 г. Шифрована телеграма от българската легация в Лондон до МВНРИ в София.

²² Пак там, л. 4.

²³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1625, л. 8-9. Париж, 16.02.1921 г. Шифрована телеграма на М. Савов от българската легация в Париж до МВНРИ в София.

френската делегация отстъпки в района на Тракия при условие, че Измир остане под гръцки суверенитет, а Александрета бъде отстъпена на Англия. Ке д'Орсе от своя страна предлага пристанището на Измир да се интернационализира, като измирският вилает остане в границите на Турция, а град Измир да се даде на Гърция. Що се отнася до европейските владения на османската държава, Париж настоява да се възстанови властта на султаната в Истанбул, а от Тракия да се създаде автономна република начело с председател чужденец и съвет от 9 души, по двама от Англия, Франция и Италия и по един от България, Гърция и Турция²⁴.

Съвършено различни са условията на кемалистите. В общи линии те се свеждат до следното: Западна Тракия да бъде предадена на Турция, окупацията на Измир да бъде прекратена, Истанбул да бъде освободен от чужди войски, да бъде признат турският суверенитет над Проливите²⁵.

Предложенията в контрапроекта на съюзниците, изложен от Лойд Джордж, не предвиждат съществени промени на Севърския мирен договор, игнорирани са исканията на кемалистите и споразумението с делегатите на Анкара се оказва невъзможно²⁶.

След провала на Лондонската конференция военните действия са подновени, а в края на март 1921 г. турската армия печели убедителна победа при Иньоню²⁷. При новосъздалата се ситуация става очевидно, че, независимо от неотстъпчивостта на Форин офис, Севърският договор ще бъде преразгледан. В тези условия Ал. Стамболийски започва дипломатическа подготовка за печелене на поддръжници в европейските столици, които да защитят българската кауза при бъдещото преразглеждане на тракийския въпрос.

В две последователни телеграми до българските легации в Берн, Париж, Лондон и Рим Стамболийски очертава основните искания и водещите аргументи на българската държава. Българските

²⁴ Пак там, л. 9. Париж, 16.02.1921 г. Шифрована телеграма на М. Савов от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

²⁵ Поцхверия, Б.М. Турция между двамата мировъни войнами, Очерки външней политики, с 37-38.

²⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е.1940, л. 1-2. Истанбул, 21.03.1921 г. Поверителен доклад на Т. Павлов от легационната служба в Истанбул до МВнРИ в София.

²⁷ Сражението, разиграло се в периода от 30 март-1 април 1921 г., получава известност като "втората битка при Иньоню".

дипломати следва да наложат схващането, че жизнените интереси на България, неутралитетът, който спазва, договорното ѝ право, както и икономическите ѝ интереси, изискват въпросът за беломорския излаз да бъде разгледан своевременно. Българският министър-председател залага на една от предполагаемите алтернативи за решаването на тракийския въпрос, а именно идеята за автономия на Източна Тракия до линията Мидия-Енос. Той нарежда на българските дипломати да настояват, че автономна област, обхващаща само част от земите на Източна Тракия, не би могла да съществува самостоятелно и би следвало същият режим да обхване и Западна Тракия, като от двете области се образува една автономна област под контрола на великите сили. Според инструкциите на Ал. Стамболийски това е и единственият възможен начин, който би дал възможност да се обезпечи свободен икономически излаз за България на Егейско море, “ако при днешните условия териториален такъв не е възможен”. Присъединяването на Западна Тракия към Гърция и образуването на автономна област от Източна Тракия е решение, което не би осигурило на България за свободен излаз на Егейско море, коментира министър-председателят²⁸.

Месец по-късно Ал. Стамболийски изпраща втора телеграма до българските дипломати в Европа, в която основните тези не са променени, но е добавен нов аргумент за защитата на исканията. Този път е изведен на преден план икономическият аспект на въпроса. Българските дипломати са инструктирани да отстояват мнението, че търговията на България е в застои и една от главните причини за това е, че, без да е поставена под формална блокада, държавата на практика е блокирана, тъй като връзките ѝ със западните държави са трудни и скъпи, а от юг няма възможност за преки контакти с тях²⁹.

Другият водещ аргумент, който застъпва Ал. Стамболийски в тази инструкция е, че пристанището в Дедеагач е негодно за пълноценно използване, а българското правителство няма интерес да

²⁸ ЦДА, ф. 176 к, ф. 317 к, оп.1, а.е. 75, л. 9. Телеграма на Ал. Стамболийски от юни 1921 г. до българската легация в Берн.

²⁹ Пак там, л. 8. Телеграма на Ал. Стамболийски от 20 октомври 1921 г. Франклин Буйон, в качеството си на председател на парламентарната комисия по външните работи, подписва споразумение, съгласно което Ке д'Орсе признава правителството на ВНСТ и се отказва от по-нататъшни военни действия.

инвестира за изграждането на ново пристанище на чужда територия³⁰.

В същия смисъл и с подобни аргументи Ал. Стамболийски се обръща и към правителството на Франция. Той изразява надежда, че Париж ще подкрепи българските искания и при ревизията на Севърския договор ще съдейства за възстановяване на съюзническия режим в Източна Тракия³¹.

В края на 1921 г., преди началото на конференция в Кан и брoени месеци преди срещата на министрите на външните работи на държавите от Антантата в Париж, българската позиция не е променена. Аргументите на българското правителство са подсилени с данни, свързани с антибългарската политика на гръцките власти в Западна Тракия през последните 20 месеца. Изнесени са факти, с които българската дипломация се опитва да докаже, че правителството в Атина се стреми да промени етническия състав на областта и да ликвидира политическото и стопанското влияние на българите в Източна Тракия³².

Какви са шансовете на България за печелене на подкрепа? Преди откриването на конференцията италианският министър на външните работи приема един от българските дипломати в Рим - Г. Стоилов, като в хода на разговора се съгласява със справедливостта на българските искания, но изказва мнение, че въпросите, интересуващи България, няма да бъдат обсъждани на предстоящите форуми. Той дава формално съгласие за подкрепа на българските искания, доколкото позволяват интересите на Италия, но Г. Стоилов е категоричен, че България не може да разчита на решителна италианска подкрепа³³.

Известна подкрепа за българската кауза може да се очаква от турска страна. В средата на февруари 1922 г. френският посланик

³⁰ Пак там.

³¹ Божинов, В. Западна Тракия в дипломатическата борба (1918-1924), В: Изследвания по българска история. Т. 3, Външната политика на България (1878-1944), София 1978, с. 256-257.

³² ЦДА, ф. 317 к, оп.1, а.е. 75, л.159. София, 22. 12. 1921 г. Инструкции на Ал. Стамболийски до легациите в Рим, Лондон и Париж и за сведение до легациите в Вашингтон, Берн, Берлин, Прага, Виена, Будапеща, Варшава, Белград, Букурещ, Истанбул.

³³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е.2299, л. 1-2. Рим, 24 януари 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Рим до МВнРИ в София.

в английската столица съветва турския представител в Лондон Решит паша да не повдига тракийския въпрос, което “би отворило балканския въпрос като цяло”. Решит паша обаче отстоява мнението, че “балканският въпрос е и без това отворен” и това положение няма да се промени, докато не се решат въпросите, които интересуват Турция и България³⁴. Не след дълго истанбулският представител в Рим Низами паша предлага на правителството на Ал. Стамболийски турското и българското население в Западна Тракия да настояват съвместно за автономия или режимът на управление на областта да се определи с плебисцит³⁵. Това предложение обаче остава неподкрепено от българското правителство, доколкото вече няма никакво съмнение, че реалната политическа сила в Турция е правителството в Анкара и споразумения със султанското правителство в Истанбул не биха могли да имат реална стойност.

Опитът за споразумение между Гърция и Турция, направен през февруари 1922 г. на конференцията в Кан, се проваля заради неуспеха на страните от Антантата да синхронизират плановете си за устройството на следвоенните Балкани. Надделява мнението на Англия, която настоява на Гърция да бъде дадена цяла Тракия, особено в случай, че ѝ бъде отнет Измир. Българската дипломация прави неуспешен опит да наложи схващането, че между мирните договори, подписани от България и Османската империя, съществува пряка връзка, тъй като те уреждат един и същи въпрос и положението в региона може да се стабилизира само ако Тракия бъде поставена под съюзнически контрол. Лондон отново остава неповлиян от тези аргументи и допуска евентуални корекции на Севърския мирен договор единствено що се отнася до района на Измир и окупираните области в Анадола³⁶.

След провала на преговорите в Кан тракийският въпрос предстои да бъде разгледан на заседание на Съвета на министрите на външните работи, насрочено за 22 март 1922 г. В навечерието му

³⁴ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е.2353, л. 30- 31. Лондон, 17.02.1922 г. Поверителен политически доклад от българската легация в Лондон до министър-председателя и министъра на външните работи.

³⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4,, а.е. 2730, л. 37. Рим, 31. 08. 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Рим до МВнРИ в София.

³⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4,, а.е. 2299, л. 60. Лондон, 23. 02. 1922 г. Политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболийски.

френският министър-председател Раймон Поанкаре излиза с меморандум, в който настоява Източна Тракия до р. Марица да се върне на Турция, а от Западна Тракия да се образува автономна провинция, като се отчете правото на България за икономически излаз на Егейско море³⁷. В разрез с мнението на Париж Лондон обмисля линия на гръцко-турската граница Мидия-Чорлу-Родосто, която не е съобразена нито с етническите, нито с икономическите, нито със стратегическите дадености в региона³⁸.

В началото на 1922 г. се очертава вариант, при който Източна Тракия ще бъде отстъпена на Турция, а Западна ще се даде на Гърция. Този план е най-приемлив за Анкара и Истанбул, той е компромисен и за французите и респективно - най-вероятен. При това положение възможностите за гарантиране на беломорския излаз на България остават две: или независим коридор между Турция и Гърция при Дедеагач, или по-предпочитаният от великите сили вариант за коридор през гръцка територия до Кавала. Българската дипломация храни надежда, че този вариант за подялбата на Тракия няма да се реализира, което ще направи подписването на мира невъзможно, а решаването на въпроса ще се отложи³⁹.

По време на срещата на външните министри в Париж правителството в Лондон отхвърля аргументите на българското правителство в подкрепа на мнението, че икономическият излаз е илюзорен, ако минава през територия под гръцки суверенитет. Взето е решение за спиране на военните действия в Мала Азия и сключване на примирие с кемалистите за срок от три месеца. По време на примирието междусъюзническа комисия трябва да изработи подробностите на новия мирен договор между Турция и държавите от Антантата. Тъй като кемалистите свързват въпроса с пълното изтегляне на гръцките войски от Мала Азия, е решено те да се изтеглят в срок от 5 месеца след подписването на примирието. Срещу тази отстъпка гръцкото правителство настоява Източна Тракия да остане в границите на Гърция, което е съвършено неприемливо

³⁷ Трифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919-1934 г., с. 90.

³⁸ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2299, л. 12. Лондон, 30. Януари 1922 г. Поверителен политически доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболийски.

³⁹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2299, л. 6. Париж, 10 януари 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Париж до МВНРИ в София.

за кемалистите, които настояват и за незабавното изтегляне на окупационните войски на Антантата от района на Проливите.

Така на 25 март 1922 г., т. е. само един ден преди края на заседанията, занимаващи се с въпросите за статута на Истанбул, режима на Проливите, егейското крайбрежие и Тракия, споразумение за статута и владееенето на европейските провинции на Османската империя не е постигнато. По тракийския въпрос Англия настоява турската граница да минава по линията Мидия-Родосто, а останалата част на областта заедно с полуостров Галиполи да се отстъпи на Гърция. Франция настоява на Турция да се даде граница, която включва Мраморно море, Одрин и горното течение на р. Марица, а полуостров Галиполи да остане под съюзнически контрол. На 26 март 1922 г. заседанията на министрите на външните работи приключват, като се налага английското становище за определянето на европейските граници на Турция, но се взема решение за евакуация на гръцките войски от Мала Азия и възстановяване на турския суверенитет там⁴⁰. Решено е Източна и Западна Тракия заедно с полуостров Галиполи да останат в границите на Гърция, а въпросът за излиза на България на Егейско море изобщо не е поставен на обсъждане⁴¹.

През пролетта на 1922 г. се забелязва сближение на позициите по тракийския въпрос на българското правителство и тези на определени политически кръгове в Истанбул. Министърът на външните работи Юсуф Кемал бей прави изявление, че за тракийския въпрос има две решения – или автономия за цяла Тракия, или Западна да бъде дадена на България, а Източна на Турция. Ал. Стамболийски застава изцяло зад предложението за осигуряване на автономия за цяла Тракия⁴². Тази идея обаче, напълно предвидимо, не среща подкрепата на Мустафа Кемал и реализацията ѝ е невъзможна.

Следващ опит за излизане от кризата е направен от 10 април до 19 май 1922 г. по време на конференцията по икономическите въпроси в Генуа, на която е поканена за участие и българска

⁴⁰ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2299, л. 120. Париж, 27. 03. 1922 г. Политически доклад от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴¹ Пак там, л. 99-100. Париж, 26. 03. 1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴² Трифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия..., с. 91-92.

делегация начело с Ал. Стамболийски. Още преди да отпътува българският министър-председател прави изявление, че заминава почти без никакви надежди. В реч пред конференцията той отново аргументира невъзможността да бъде осигурен икономическия излаз за България през гръцка територия и е категоричен, че такъв е възможен само ако коридорът минава през българска, международна или неутрална територия. Скептицизмът на Стамболийски относно възможностите за защита на българските интереси се оправдава напълно: Англия подкрепя гръцките претенции, Франция се опитва да разклати английските позиции на изток и подкрепя турските интереси, а българският излаз продължава да е поставен в зависимост от примиряването на тези сблъскващи се интереси⁴³.

През същия период нараства неодобрението на английския парламент и общественото мнение в Англия към водената от Лойд Джордж политика. В палатата на депутатите Обри Херберт критикува непоследователността на политиката на премиера, като напомня, че той сам е обещал през 1917 г. Измир на Италия и през 1918 г. Тракия на Турция. Най-съдържателният протест срещу политиката на Лойд Джордж, който е подписан и от голяма част от представителите в двете камари на парламента, е връчен на премиера от Близко- и Централноизточната асоциация. В него се защитава правата на България за достъп до егейското крайбрежие и се предлага Източна Тракия да остане в границите на Турция, а от Западна Тракия да се образува автономна област, като по този начин се избегне опасността, която би се създала от една недоволна от европейските си граници Турция, лишена от излаз на свободно море България и обкръжена от неприятели Гърция⁴⁴.

Гръцкото правителство, от своя страна, заявява категорично в официоза си “Катимерини”, че гърците ще трябва да бъдат отблъснати със сила от района на Тракия, за да се съгласят с решение, което би лишило Гърция от Тракия⁴⁵. Възможностите за реализация на гръцките претенции обаче са поставени в зависимост от това

⁴³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 2299, с. 93. Париж, 26. 03. 1922 г. Шифрована телеграма от българската легация в Париж до МВнРИ в София.

⁴⁴ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е.2299, л 195- 196. Лондон, 26. 08. 1922 г. Поверителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболийски.

⁴⁵ Пак там, л 198. Истанбул, 25 август 1922 г. Поверителен политически доклад от българската легационна служба в Истанбул до Ал. Стамболийски.

кой ще излезе като победител от Гръцко-турската война в Анадола.

Докато съюзниците се стараят да изгладят недоразуменията си, през лятото на 1922 г. турската армия се мобилизира за контра-настъпление. То започва на 26 август, а 4 дни по-късно кемалистите нанасят при Афийон-Карахисар тежко поражение на гръцките войски. Решителният сблъсък между двете армии е при Думлу Пънар, след което турската кавалерия успява да превземе гр. Ескишехир, а в началото на септември кемалистката армия влиза в гр. Измир. Военните победи на кемалистите правят очевидно, че въпросите, свързани с принадлежността на окупираните азиатски територии, не могат да бъдат решавани с намесата на великите сили, тъй като този въпрос е решен със силата на оръжието.

В тези условия на 20 септември 1922 г. в Париж представителите на трите велики държави Дж. Кързън, Р. Поанкаре и К. Сфорца започват преговори по условията на примирието с Турция. Франция е склонна да подкрепя Турция, но мнението ѝ се влияе силно от това на държавите в Малката антанта, които са против. Държавите от Малката антанта са също така против съобразяването с българските искания за следвоенното устройство на Тракия. По данни на българските дипломати, след като те изразяват тази своя позиция, във Франция и Италия замлъкват дори онези гласове, които доскоро са имали куража да твърдят, че чл. 48 от Ньойския мирен договор в първата си алинея е несправедлив, а в третата си е неизпълнен⁴⁶.

Въпреки сблъсъка на интереси, по време на преговорите в Париж Англия, Франция и Италия стигат до съгласие за подписване на примирие с Турция. На 28 септември 1922 г. Франклин Буйон пристига в Измир и връчва на Мустафа Кемал нота с предложение за свикване на конференция за уточняването на условията на примирието. В нотата страните от Антантата признават правото на Турция да задържи Западна Тракия до р. Марица и гарантират, че ще подкрепят Турция за приемането ѝ в ОН.

Преговорите започват в Мудан на 3 октомври 1922 г. с участието на Исмет паша от турска страна, ген. Харингтън от английска, ген. Шарпи от френска и ген. Момбели от италианска. В проекта

⁴⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е.2299, л. 218. Лондон, 7 септември 1922 г. Повелителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболийски.

за примирие на съюзниците е определена линията в Източна Тракия, зад която ще бъдат изведени гръцките войски и условия по евакуацията им. Предвидено е също така по време на предаването на администрацията и изтеглянето на гръцките войски съюзните комисии да установят контрол в най-важните райони източно от р. Марица. В Източна Тракия е предвидено да се изпратят отряди - пехота и кавалерия, за подържане на реда и за оказване на помощ на контролните комисии.

На второто заседание турската делегация връчва своя проект за примирие, в който отхвърля предложенията на съюзниците по въпроса за Източна Тракия. В турския проект е поставено условие тази област да бъде предадена на анкарското правителство и в нея да се допусне настаняването на неограничен брой турска жандармерия, като се пристъпи към изтегляне на гръцките войски от областта в срок от 15 дни. Турските искания биват приети и Муданското примирие е подписано на 11 октомври 1922 г.

След подписването на примирието по въпросите, касаещи статута на Проливите, Тракия и бреговете на Черно море, единомислие в намеренията на Париж, Лондон и Рим няма. По този повод ген. Репингтън с огорчение споделя с българския дипломатически представител в Лондон, че "Източният въпрос не е напреднал и не е по-добре уреден, откакто е бил по времето на Херодот"⁴⁷.

Възможност да бъдат поставени на обсъждане българските искания, свързани със статута на Тракия и правата на българските бежанци от тази област, е международната мирна конференция, на която предстои да бъдат изработени условията на мирния договор с Турция. Конференцията за възстановяване на мира е насрочена за ноември 1922 г. и е определено да се проведе в Лозана. По решение на страните от Антантата на Лозанската конференция следва да бъдат представени само онези държави, между които мирът е бил нарушен след 1914 г. и не е бил възстановен впоследствие⁴⁸.

В навечерието на конференцията министър Райко Даскалов излага позициите на българското правителство, които ще бъдат отстоявани в Лозана: Източна и Западна Тракия да бъдат обособени като автономна област под протектората на ОН; бежанците да се

⁴⁷ Пак там, л. 227. Лондон, 9 септември 1922 г. Поверителен доклад на българския пълномощен министър в Лондон до Ал. Стамболийски.

⁴⁸ Такива са Англия, Франция, Италия, Япония, Кралството на сърби, хървати и словенци, Румъния, Гърция и Турция.

върнат в тази автономна държава; да се предвиди клауза за плебисцит; да се неутрализира р. Марица от Одрин до устието ѝ; да се демилитаризира цялата област; да се създаде неутрален коридор до Дедеагач за българския износ⁴⁹.

Исканията за включването на Източна Тракия в автономна област срещат решителната съпротива на кемалистите. По този повод анкарският дипломатически представител в Берн Хамид бей недвусмислено заявява, че Мустафа Кемал е силно недоволен от българските претенции към Източна Тракия и признава, че това е станало причина за организиране на силна антибългарска пропагандна кампания в турската преса⁵⁰.

През октомври 1922 г. българският пълномощен министър в Лондон Димитър Станчов прави опит да обясни пред анкарския си колега българските претенции към Източна Тракия. Станчов уверява, че искането е било формулирано още преди началото на Гръцко-турската война, когато Турция е нямала право да предявява претенции и се е наложило само защото аргументът, че българското правителство не желае да се съгласи с предаването на Източна и Западна Тракия под гръцки суверенитет, е бил неуместен. Българският дипломат гарантира, че претенциите на България са минимизирани и степенува последователността на исканията, които ще бъдат отстоявани занапред, по следния начин: свободен териториален излаз при Дедеагач; в случай, че териториален излаз е невъзможен - автономия за Западна Тракия и само в краен случай - определяне на статута на областта с плебисцит⁵¹.

В деня на откриването на конференцията един от турските делегати информира Ал. Стамболийски, че няма да отстъпят от искането за присъединяването на Източна Тракия, но са готови да подкрепят всички българската искания, касаещи Западна Тракия, с изключение на това тя да бъде предадена във владение на България⁵².

⁴⁹ Трифонов, Ст. Българското националноосвободително движение в Тракия ... , с. 95.

⁵⁰ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1396, л. 16. Берн, 9. 11. 1922 г. Доклад на българската легация в Берн до МВнРИ в София.

⁵¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 4, а.е. 1396, л. 26. Лондон, 10. 10. 1922 г. Шифрована телеграма на българската легация в Лондон до МВнРИ в София.

⁵² Пак там, л. 52. Лозана, 20.11.1922 г. Шифрована телеграма на българската делегация в Лозана до МВнРИ в София.

Тракийския въпрос е обсъден още в първите дни на Лозанската конференция, в отсъствието на българската делегация, на която не е позволено да вземе участие в разискванията. Първ се изказва ръководителят на кемалистката делегация Исмет паша и настоява границата в Тракия да се определи съгласно чл. 7 от Цариградския договор от 29 септември 1913 г.⁵³ На основание на това, че съгласно примирието съюзниците отстъпват Одрин на Турция, турските делегати изискват да им бъде предаден и един участък на запад от р. Марица, през който минава железопътната линия, свързваща Одрин с Истанбул, заедно с одринското предградие Караагач, където е разположена железопътната гара на града. Що се отнася до Западна Тракия, турската делегация настоява въпросът да се реши с плебисцит, като декларира, че не претендира за владееенето ѝ⁵⁴.

По време на дебатите английският външен министър лорд Дж. Кързън дава възможност на Ал. Стамболийски да изложи в писмен вид становището си по въпросите, свързани с правото на България на икономически излаз на Егейско море, предвидено в чл. 48 от Ньойския договор. В изложението, прочетено от името на Ал. Стамболийски, е направена уговорка, че не само правото на икономически излаз, но и въпросите, свързани със съдбата на бежанците от Източна и Западна Тракия, правата на българските малцинства там, териториалната цялост на страната, пряко засягат интересите на България. В изложението се изтъква, че София е настоявала за създаването на автономна Тракия и след като страните-победителки са решили да отстъпят източния ѝ дял на Турция, редно е западният дял да бъде отстъпен на България. Тъй като подобно искане не се приема от съюзниците, за българската страна остава да настоява да се възстанови съюзническият режим над Западна Тракия. В случай, че автономен режим е невъзможен, българската делегация настоява за независим териториален коридор по долината на р. Марица, приобщен към територията на България.

Несъгласие с българските предложения изказват практически всички делегати на заседанието, като наравно с Атина силна съпро-

⁵³ Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения в документи (1913-1938), с. 3-35, Виж също: ЦДА, ф. 116 к, оп. 7, а.е. 72, л.1-12. Копие от Цариградския договор.

⁵⁴ ЦДА, ф.176 к, оп.4, а.е. 2401, л. 86. Париж, 17.09.1922 г. Поверителен доклад от българската легация в Париж до Ал. Стамболийски.

тива оказват Белград и Букурещ. В отговор на българските претенции лорд Кързън недвусмислено заявява, че българските делегати не бива да хранят напразни надежди нито по въпроса за владеенето на Западна Тракия, нито по този за териториалния излаз на Егейско море. Нещо повече, за британската дипломация този въпрос е окончателно решен и няма да бъде обсъждан отново. Лорд Кързън отхвърля категорично и турското предложение за провеждане на плебисцит в Западна Тракия, като в унисон с мнението на гръцката делегация коментира, че идеята цели да подкопае подписаните мирни договори и намира създаването на една “малка държава” на запад от р. Марица за съвършено немислимо⁵⁵.

Възможност за защита на минимализираните искания на България създават само изказванията на ръководителя на турската делегация. На заседание от 23 ноември в отсъствието на българската делегация Исмет паша повдига отново въпроса за Западна Тракия и заявява, че съгласно чл. 48 от Ньойския договор съдбата на съюзническа Тракия предстои да бъде определена тепърва. Аргументите, с които турският министър-председател обосновава мнението си, съвпадат с тези, изтъкнати от българските представители. Исмет паша използва довода, че на България е обещан икономически излаз през съюзническа Тракия и когато българската страна подписва мира, не е имала основание да предполага, че отстъпените на съюзниците територии ще бъдат предадени на Гърция. Напротив, след като през 1919 г. на Гърция е предаден само районът на Ксанти, върху останалата територия на Западна Тракия е било логично да се очаква запазването на съюзническия контрол. Изказвайки подобни аргументи, Исмет паша акцентира върху готовността на турското правителство да се съгласи, “при известни условия”, с образуването на един неутрален коридор през територията на Западна Тракия, който да стане гаранция за свободния и безпрепятствен излаз на България на Егейско море⁵⁶.

Очевидно образуването на неутрален коридор се разглежда от анкарската дипломация като възможност за осигуряване на санитарен кордон между Турция и Гърция. Доводите на турската делегация и фактът, че използват като аргумент ангажимента, поет от

⁵⁵ Алтънов, Ив. Източният въпрос и Нова Турция с особен оглед към интересите на България, София, 1926 г., с. 268.

⁵⁶ Пак там, с. 269

великите държави по силата на чл. 48 от Ньойския мирен договор, създават възможност за допълнителни разговори по българските искания. Възраженията на Исмет паша стават причина да се назначи подкомисия под председателството на френския генерал Вейган, която е натоварена със задачата да изработи подробностите, касаещи икономическия излаз и тези по уреждането на демилитаризираната зона в Тракия. В изработения от подкомисията рапорт се предлага демилитаризираната зона да обхване територия от по 30 км от двете страни на тракийските граници. За осигуряването на икономическия излаз на България се предлага да бъде създадена международна комисия, която да се грижи за построяването и подържането на свободно пристанище в Дедеагач, открито за търговията на всички страни. Е. Венизелос приема предложенията и се съгласява управлението на пристанището при Дедеагач да се предаде на международна комисия.

Направените предложения противоречат на българските разбирания по тракийския въпрос. За да накара съюзниците да преразгледат становището си, българската делегация се обръща с редноти до ръководството на конференцията. В тях е застъпена позицията, че е невъзможно България да бъде заставена да строи пристанище на чужда територия. Българската делегация продължава да настоява да се създаде един неутрален коридор от българската граница на р. Марица до Маказа, подчинен в митническо отношение на България. Исканията включват още България да получи право да построи, експлоатира и управлява бъдещото пристанище. Изисква се под българско управление да премине и железопътната линия Свиленград-Дедеагач и да се осигури установяването на търговски камери, борси, търговски съдилища и други учреждения, необходими за експлоатацията на пристанището и тържищата в Дедеагач. Поставено е и искане да се гарантира на българските търговски агенти и персонала на пристанището право на свободно пребиваване в този район⁵⁷.

Въпреки всички възражения съюзниците бързат да пристъпят към решаването на въпросите, свързани с режима на Проливите, и приключват обсъжданията по тракийския въпрос, без да вземат

⁵⁷ ЦДА, ф. 176 к, 4, а.е. 2304, л. 13-14. Лозана, 26 декември 1922 г. Доклад на българския пълномощен министър в Лондон и делегат на конференцията в Лозана до МВнРИ в София.

под внимание българските аргументи. От този момент страните-победителки ще смятат определянето на границите в Тракия за окончателно, а що се отнася до осигуряването на икономически излаз на България, те приемат, че правителството в София е свободно да приеме или отхвърли направеното от подкомисията предложение. На протестите на българската делегация лорд Кързън отговаря, че съдържанието им излиза от рамките на обсъждания въпрос, тъй като създаването на автономна зона не е било предвидено в Ньойския договор и респективно по-нататъшни искания по този въпрос са излишни. Българската делегация взема решение да отхвърли предложенията за осигуряването на икономически излаз на Егейско море с надеждата, че оставяйки въпроса открит, ще има възможност да защити правата на България в дипломатически преговори на по-късен етап.